

Wizje

czyli poznaj drogi Pana

WYDAWNICTWA
BENEDYKTYNÓW
TYNIEC

Wizje

czyli poznaj drogi Pana

Hildegarda z Bingen

Przekład i opracowanie:

Justyna Łukaszewska-Haberkowa

TYNIEC

WYDAWNICTWO BENEDYKTYNÓW

Redakcja tomu:
Michał Tomasz Gronowski OSB

Korekta:
Małgorzata Pieszko

Projekt okładki:
Kamil Kwiatkowski

Imprimi potest: Opactwo Benedyktynów
L.dz. 77/2011, Tyniec, dnia 27.05.2011
† Bernard Sawicki OSB, opat tyniecki

Wydanie I: Kraków 2011

ISBN 978-83-7354-378-2

© TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
ul. Benedyktyńska 37
30-398 Kraków
tel. +48 (12) 688-52-95
tel./fax +48 (12) 688-52-91
e-mail: zamowienia@tyniec.com.pl
www.tyniec.com.pl

Druk i oprawa:
TYNIEC Wydawnictwo Benedyktynów
druk@tyniec.com.pl

SPIS TREŚCI

Wstęp.....	7
Przeglądowe streszczenie wizji.....	15
Księga pierwsza:	
Stworzenie i jego stwórca.....	25
Druga wizja z pierwszej księgi	27
Czwarta wizja z pierwszej księgi	59
Księga druga:	
Odkupiciel i odkupienie.....	97
Piąta wizja z drugiej księgi.....	99
Siódma wizja z drugiej księgi	168
Księga trzecia:	
Cnoty i historia zbawienia	191
Ósma wizja z trzeciej księgi	193
Jedenasta wizja z trzeciej księgi.....	245

WSTĘP

Mistyczny i wizjonerski charakter *Scivias* jest wyjątkowy, przedstawia pełną *summę* doktryny chrześcijańskiej, stanowiąc także *sui generis* podręcznik życia chrześcijańskiego¹, w którym ważną rolę odgrywa element dydaktyczny. Hildegarda najczęściej zwraca się do ogółu wiernych, jednak kieruje swe nauczanie także do konkretnych jednostek, grup społecznych (np. księży w drugiej księdze *Scivias*), i innych osób. Z zasady nauczanie autorki odnosi się zwłaszcza do zakonników i kleru, jednak laicy, zdaniem Hildegardy, również mają swoje miejsce w planie zbawienia. Stąd też autorka nie pomija ich w swoim dziele.

Najważniejszym zagadnieniem, które Hildegarda porusza w związku z osobami świeckimi, jest małżeństwo (wizja I,3). To bardzo odważne ujęcie problemu, bo choć mistyczka wedle średniowiecznych ideałów podkreśla wyższość stanu kapłańskiego, jednak nie odmawia zbawienia także małżonkom. Wprawdzie niektórzy wybitni teologowie bywali niechętni temu sakramentowi i z rzadka wspominali o prokreacji, jednak szerzące się skrajne poglądy katarów doprowadziły w wieku dwunastym do liturgicznego ustalenia rytu małżeństwa².

Scivias posiadają wiele warstw: wspomnianą już teologiczną, profetyczną, jako księga wizji alegorycznych z dołączo-

.....
¹ Por. S. FLANAGAN, *Hildegarda*.

² Por. S. FLANAGAN, *Hildegarda*, s. 78. Warto też pamiętać, że głównym ośrodkiem działalności katarów w Niemczech była właśnie nadreńska Kolonia.

nym ich wyjaśnieniem, wreszcie dzieło to jest jedynym średniowiecznym przykładem tekstu i miniatur, które powstały pod opieką jednej osoby. Najwcześniejszy manuskrypt, który został sporządzony około 1165 roku w Rupertsbergu przez mniszki z konwentu założonego przez samą Hildegardę, zawierał trzydzieści pięć kolorowych i malowanych także złotem i srebrem iluminacji³. Pod względem wartości artystycznej miniatury nie ustępują zawartości tekstu. Wymagały wielkiego nakładu pracy i kosztów. Autorem ilustracji była prawdopodobnie któraś z mniszek lub któryś z mnichów pobliskiego opactwa benedyktynów⁴. W porównaniu z późniejszymi ilu-

.....
³ Por. wstęp do FÜRKÖTTER, CARLEVARIS, *dz. cyt.*: „I. Vollständige Handschriften: WIESBADEN, *Hess. Landesbibliothek, Hs. I, um 1165*, seit 1945 verschollen, EIBINGEN, *Bibl. der Abtei St. Hildegard*, Fotokopie von *W* in Originalgröße aus dem Jahre 1927, EIBINGEN, *Bibl. der Abtei St. Hildegard*, handgefertigtes Pergament – Faksimile aus den Jahren 1927–1933, (...) Bereits 1912 setzten L. BAILLET und sein Mitarbeiter P. DE PUNIET die Entstehung der Hs. in die Jahre 1160 bis 1180. sie konnten sich dabei vor allem auf Schrif- und Miniaturvergleiche mit zeitgenössischen Handschriften von Klöstern stützen, die mit Hildegard freundschaftlich verbunden waren besonders mit Hss. aid Trierer Klöstern.

⁴ C.R. Dodwell określa nawet dokładnie, gdzie i w jakich okolicznościach mogły powstać ilustracje. „We have spoken in an earlier chapter of paintings inspiring visions; conversely, in this area of Germany the visions of the SCIVIAS were recorded by painters. Both the preface to the SCIVIAS and a letter to the theologian Guibert of Gembloux note that from the age of five Hildegard had had visions (...). There was a picture of Volmar at work in the first illustrated manuscript of the SCIVIAS, which was studied by Goethe but has been missing since 1945 and is known to us only by reproductions published by Böckeler and others. In Baillet's view, the lost manuscript was made in close consultation with Hildegard herself at the Trier monastery of St Mathias, whose abbot, Ludwig, was one of the Abbess's greatest admirers. If so, it can be dated between 1150, when

minacjami ilustrującymi kolejne dzieła Hildegardy widać także wyraźnie większą pieczołowitość w oddawaniu szczegółów duchowych doznań i ich bardziej indywidualny charakter. Niestety ten właśnie rękopis zawierający *Scivias* zaginął w czasie bombardowania Drezna, dokąd został przewieziony w roku 1944, i nigdy nie został odnaleziony⁵. Ilustracje i tekst znamy z *facsimile*, wykonanego przez benedyktyнки z Eibingen w latach od 1927 do 1933. Miniatury przemalowała domna Josepha Knips.

Wszystkie dotąd wymienione cechy *Scivias* nie wyjawiają jeszcze przyczyn, dla których dzieło to należy do trudniejszych w odbiorze. Wprawdzie Hildegarda wyrosła w świecie ustalonych praw oraz panującej jednolitej stylistyki plastycznej i literackiej, jednak cele i zadania jej pisarstwa były wtórne w stosunku do idei przewodniej. Przede wszystkim miała ona dawać

.....
the original record of the visions was completed, and 1179, the year of Hildegard's death – probably near later date, for it has difficulties with Trier works at of c. 1180”, por. C.R. DODWELL, *The Pictorial Arts of the West 800–1200*, Yale 1993.

⁵ Por. HILDEGARD VON BINGEN, *Lieder.*, hrsg. von P. BARTH, M.I. RITSCHER, J. SCHMIDT-GÖRG, Salzburg 1969, s. 319: *Die zweite handschrift, die Hildegards Liedtexte mit den Noten enthält, ist der Riesenkodex (=R). Er befindet sich in der Hessischen Landesbibliothek zu Wiesbaden und trägt die Signatur Hs. 2. Der Kodex, des aus 481 Pergammenblättern in der Größe 460x300 mm. Besteht, die jeweils in zwei Kolumnen beschrieben sind, wurde kurz nach Hildegards Tods (1179) angelegt. Wi die quellenkritischen Untersuchungen nachgewiesen haben, ist er in der Zeit von 1180 bis 1190 entstanden. Die Handschrift enthält die Hauptwerke Hildegards: Scivias, Liber vitae meritorum, Liber divinorum operum, die Hildegard-Vita der Mönche Gotfried und Theodorich, eine umfangreiche Briefsammlung, die Litterae ignotae und die Lingua ignota. (...), inne rękopisy i kopie por. także S. HAUSCHILD, *Mönche, Maler, Miniaturen. Die Welt der mittelalterlichen Bücher*, Stuttgart 2005, s. 132.*

pouczenia i wskazówki. Obraz wizji – symboliczny i nader zawiślany, nawet ujęty plastycznie, nie oddawał i nie wyjaśniał wszystkich *secreta Dei*. Metoda tłumaczenia przyjęta przez Hildegardę polega na analogii obrazowej. Tak częste w *Scivias: quasi, sicut, ut* oraz inne mniej bezpośrednie porównania pozwalają czytelnikowi pojąć tajemnice Boskie. Mimo to bardzo szczegółowe porównania nie docierają do najgłębszych warstw, gdyż te nawet mistykowi nie są do końca znane.

Inna trudność interpretacyjna zasadza się na zawiślaniu. W tekście, który opisuje obraz, bardzo trudno niekiedy zrozumieć, gdzie kończy się opis przedmiotu widzenia, i gdzie zaczyna refleksja na jego temat. Zlewają się w jedno: proces widzenia i jego przedmiot. Zresztą nawet sama Hildegarda nie ułatwia zadania ani czytelnikowi, ani innemu odbiorcy, gdyż oba zjawiska określa tym samym słowem *visio*. Zamiast tego ostatniego pojawiają się także: *verum lumen* oraz *vera lux*. Mimo iż obiektem widzenia mistycznego Hildegardy jest zwykle obraz lub pewna sekwencja wydarzeń, głównym środkiem, za pomocą którego mistyczka poznaje niebieskie tajemnice, jest *głos z wysoka*. Zatem Hildegarda najpierw widzi obraz, niekiedy samą światłość, z której słyhać głos. Czasami przemawia do niej jakaś postać widziana w obrazie. Zwykle ta pojawiająca się osoba jest jedną z upostaciowionych cnót: miłością niebiańską, pokorą, miłosierdziem, zwycięstwem, cierpliwością i wieloma innymi, sporadycznie dochodzą do głosu także postaci grzechów.

Co interesujące, Hildegarda nigdy nie stosuje przypowieści w tłumaczeniu wizji. Obraz *visionis*, na wzór starotestamentowych prorocत्व, musi pozostać niedopowiedziany⁶.

.....
⁶ Por. FÜRKÖTTER, CARLEVARIS, *dz. cyt.*

Charakter profetyczny *Scivias* podkreślają zwroty skierowane do mistyczki przez głos z jasności lub mówiącą postać. *Surge, clama, dic*, jak również inne imperatiwy, nie odnoszą się do treści wyjaśniającej wizję właściwą, lecz do obrazu, który Hildegarda ma opowiedzieć innym, zwykle słabym i bezrozumnym. W wypadku *Scivias* proroctwa mają charakter ogólny i powszechny – nie odnoszą się do konkretnych sytuacji i postaci. To zupełnie inaczej niż w listach, które przewidują najbliższą przyszłość, zarówno dobrą, jak i znacznie częściej tragiczną. Profetyczny charakter *Scivias* podkreślają także zdania w każdej z wizji: autorka powtarza informację o głosie z nieba, który przemawiał do niej. Mimo to *Scivias* są jednak dziełem apokaliptycznym, ale w dawnym, greckim tego słowa znaczeniu⁷. Jako prorokini Hildegarda wyjawia przeszłość, teraźniejszość i przyszłość.

Kierunek pisarstwa Hildegardy – na wyjaśnianie *mysteria secretorum Dei* – a nie na działanie o charakterze naukowym, powoduje, że *Scivias* nie wpisują się w dzieje historii filozofii⁸. Również ona sama prosi, by nie przypisywać jej takiej roli, gdyż działanie łaski jest nadprzyrodzone i nie wynika z mądrości samej mniszki. Bowiem żaden rozum i poznanie ludzkie same z siebie nie wpływają wcale na zrozumienie zjawisk transcen-

.....
⁷ Ἀποκαλυπτεῖν – to *uncower*, to disclose, to reveal, to make known, *odkrywać, wyjaśniać, wyjawiać* (por. LIDDEL, SCOTT, *Greek – English Lexicon*, Oxford 1998). Por. także: P. DINZELBACHER, *Angst im Mittelalter, Teufels, Todes- und Gotteserfahrung: Mentalitätsgeschichte und Ikonographie*, Paderborn, München, Wien, Zürich 1996.

⁸ Por. L. KUC, *Z historii poglądów na człowieka w wieku dwunastym – święta Hildegarda z Bingen*, „Roczniki Filozoficzne KUL” 2/3 (1949/1950), oraz M. KOWALEWSKA, *Prophetissa teutonica – święta Hildegarda z Bingen; życie i dzieło*, [w:] *Duchowość i religijność kobiet dawniej i dziś*, Poznań 2000.

dentnych i, jak podpowiada wielokrotnie sama autorka, mogą im nawet zaszkodzić. To dusza właśnie, a nie mądrość, wiedza lub zdolności, pozwala dotrzeć do Boga. W tym postrzeganiu człowieka poprzez jego duszę Hildegarda wyprzedza historycznie *Summę* św. Tomasza z Akwinu.

Sposób werbalizacji duchowych doświadczeń Hildegardy był zgodny z jej naturą, wykształceniem i epoką, w której żyła. Jako benedyktynka całą terminologię teologiczną zaczerpnęła z *Reguły* świętego Benedykta i z tradycji monastycznej, natomiast poruszaną w komentarzach problematykę odnosiła do współczesności. Tym też należy tłumaczyć umiarkowanie maryjny charakter wizji i wyraźnie podkreślane człowieczeństwo Chrystusa⁹. Dla osoby żyjącej w wieku dwunastym świat był odbiciem świata wyższego, a każde zjawisko ziemskie rzeczywiste, a zarazem boskie i transcendentne. Hildegarda poruszając najpierw zagadnienia dotyczące sposobu życia, diety i równowagi duchowej człowieka, w sposób naturalny doprowadza go do wizji alegorycznego dramatu, w którym cnoty radują się jednością z duszą¹⁰.

O dobrej znajomości Pisma Świętego i dzieł autorów chrześcijańskich, którą zyskała Hildegarda, nie dowiadujemy się bezpośrednio z pism przez nią pozostawionych. Po pierwsze ani w *Scivias*, ani w późniejszych dziełach nie ma żadnych dosłownych cytatów i nawiązań¹¹. Dodatkowym utrudnieniem jest wyjątkowy styl Hildegardy, w którym niełatwo odróżnić

.....
⁹ Por. E.A. MATTER, *The undebated debate: gender and the image of God in medieval theology*, [w:] *Gender in debate from the early Middle Ages to the Renaissance*, eds. T.S. FENSTER, C.A. LEES, Palgrave 2002.

¹⁰ Por. KRAFT, *dz. cyt.*.

¹¹ Por. CH. MEIER, *Vergessen, Erinnern, Gedächtnis im Gott-Mensch-Bezug, Zu einem Grenzbereich der Allegorese bei Hildegard von*

myśl własną autorki od tekstu objawienia, a co dopiero myśl zaczerpniętą z innego pisma. Ponadto, jak można sądzić, niewiasta ta nie przejawiała ochoty do bezpośredniego nawiązywania do znanych jej utworów. Jedyny wyjątek, a i ten wytłumaczyć można rangą utworu, stanowią glossy Pisma Świętego, zaznaczone zresztą w kolejnych *capitulis*. Niemniej jednak jest rzeczą pewną, że Hildegarda skrycie odwoływała się do *Reguły* świętego Benedykta (zwłaszcza w drugiej księdze *Scivias*), liturgii i pism niektórych Ojców Kościoła: świętych Augustyna, Hieronima, Grzegorza Wielkiego i Bedy Czcigodnego. Tych bowiem autorów czytano wówczas powszechnie w klasztorach. Z innych pisarzy wymienić można: świętego Izydora z Sewilli, Rabana Maura i Notkera z Sankt Gallen, a także Bernarda Silvestris i innych, jednak w *Scivias* trudno mówić o bezpośrednim nawiązaniu.

Scivias są dziełem wyjątkowo złożonym. Z jednej strony ukazują pryncypialny charakter autorki, z drugiej jednak stanowią literackie świadectwo kultury, w której wyrosła Hildegarda. Wiele rozmaitych cech, także to, że zostały napisane przez kobietę, decyduje o wyjątkowości tego dzieła. W każdym razie nie da się go porównać z żadnym innym.

.....
Bingen und anderen Autoren des Mittelalters, [w:] „Verbum et Signum”, München 1975.

PRZEGLĄDOWE STRESZCZENIE WIZJI¹

Księga pierwsza: Stworzenie i jego Stwórca

Wizja 2.

Wizja ta jest bardzo skomplikowana. W skrótovej i alegorycznej formie przedstawia upadek Lucyfera i innych aniołów, który następnie spowodował grzech pierworodny Adama i Ewy. Aniołowie przedstawieni zostali w postaci tracących jasność gwiazd, natomiast Ewę – jako matkę wszystkiego stworzenia – symbolizuje biała chmura. Jedynie Adam ma kształt ludzkiej osoby. Dzieci Adama i Ewy mają zastąpić upadłych aniołów na ich miejscach. Bardzo złożony obraz tłumaczą kolejne *capitula*, w których Hildegarda obarcza winą za upadek i słabość człowieka nie Ewę, lecz Szatana.

Ukazanie historii pierwszych ludzi stanowi podstawę dla nauki dotyczącej małżeństwa i płciowości. Hildegarda przedstawia tutaj całościową i pełną doktrynę chrześcijaństwa, która odnosi się do małżeństwa. Naucza wprawdzie, że stanem najdoskonalszym jest dziewictwo, jednak popiera także małżeństwo, które choć skażone grzechem pierworodnym, jest jednak dziełem stwórczym Boga. Warunkiem koniecznym do zawarcia małżeństwa jest dojrzałość obu osób. Hildegarda całkowicie potępia rozwody, nierząd i cudzołóstwo, przestrzega przed zawieraniem małżeństw przez osoby spokrewnione. W relacjach między kobietą i mężczyzną podkreśla przewodnią rolę

.....
¹ Por. FÜRKÖTTER, CARLEVARIS, *dz. cyt.*, także HART, BISHOP, *dz. cyt.*

tego ostatniego, ale również wzajemne dopełnienie obu płci. Jedno *Capitulum* wyjaśniające słowa św. Pawła z listu do Koryntian (1 Kor 11, 9). W tym samym miejscu podkreśla się komplementarność stworzenia kobiety i mężczyzny: oboje powstałi ze względu na siebie nawzajem.

Z przepisów bardziej szczegółowych Hildegarda pozwala uczestniczyć w nabożeństwach i wchodzić do kościoła kobietom mającym menstruację, jednak zabrania tego rannym mężczyznom.

Choć na skutek grzechu pierworodnego Adam i Ewa zostali wypędzeni z Edenu, jednak prawe i cnotliwe postępowanie może zapewnić ich potomkom zbawienie wieczne. Zapewnienie raju, w którym Bóg oddaje człowiekowi jego pierwotną harmonię, kończy tę wizję.

Wizja 4.

W tej trzyczęściowej wizji Hildegarda przedstawia duszę i ciało oraz ich wzajemne relacje. Początek – pierwszą część – stanowi symboliczne opowiadanie, rozwinięte w kolejnej części jako nauczanie dotyczące ludzkiej natury i psychologii, wreszcie trzecia zawiera moralne zachęty i pouczenia. Każdą z kolejnych części ilustruje osobna iluminacja. Natomiast ilustracja do całej wizji podzielona jest wzdłuż na dwie części, z których prawa zawiera jeszcze pięć innych obrazów.

Długie symboliczne opowiadanie poprzedza właściwą interpretację widzenia. Jest to historia duszy, która w czasie swej wędrówki, w *tabernaculum* ludzkiego ciała, zagubiła swą matkę – Syjon. Dusza użala się nad utraconym rajem i szuka nowego *tabernaculum*, którym obdarzy ją Bóg. Ilustracja, umieszczona w prawej kolumnie wizji głównej, nawiązuje do pierwszego

z pięciu obrazów prawej części iluminacji głównej i przedstawia walkę uwięzionej duszy z demonami.

Kolejne *capitula* opisują głos z nieba tłumaczący wizję właściwą – wstąpienie duszy w płód, który począł się w łonie matki. Następnie poprzez tradycyjne porównanie do trzech rodzajów serów przedstawiono problem poczęcia i ciąży. Mianowicie jakość mleka – ludzkiego nasienia warunkuje siłę, słabość, dobry lub zły charakter sera – poczętego człowieka. Odpowiadająca temu fragmentowi, ilustracja w lewej kolumnie iluminacji głównej, ukazuje mężczyzn i kobiety – rodziców. Niosą oni garnki z mlekiem, do których diabeł dolał zepsucia. Następuje teraz rozważanie o siłach duszy i ciała, rozumie i sumieniu. Wprawdzie dusza i ciało mają harmonijnie współpracować, jednak ciało, na skutek nieustannych knowań i zasadzek Szatana, jest źródłem rozterek duszy. Druga ilustracja przedstawia właśnie postać ludzką, która klęcząc i modląc się odpędza owe szatańskie knowania.

Trzecia ilustracja przedstawia diabły i anioły zabiegające o duszę ulatującą z ciała zmarłego człowieka.

Księga druga: Odkupiciel i Odkupienie

Wizja 5.

Trzy porządki Kościoła. Kościół pojawia się w swojej chwale. *Ecclesia* odziana jest w błyszczące światło, mieniające się różnymi kolorami: krystaliczną bielą, która oznacza duchowieństwo, płomienistą czerwieńią świtania, oznaczającą dziewictwo, purpurą, oznaczającą naśladowanie męki Chrystusa w życiu mniszym, oraz w błękitną szatę dla oddania życia świe-

ckiego. Wizja ta podkreśla podstawową hierarchię Kościoła: ludzie duchowni to dzień w porównaniu do nocy, którą stanowią ludzie świeccy, a mnisi tak górują nad księżmi jak archaniołowie nad aniołami. Można się przedostać z niższego do wyższego stanu, jednak zejście z wyższego w dół jest niemożliwe.

Hildegarda krótko opisuje kapłaństwo, kładzie nacisk na celibat księży i zaleca życie według przyjętych norm. Jej wizja dziewictwa jest bardziej poetycka, charakteryzuje ją porównanie do muzyki, kwiatów i kobiecej urody. Dziewice, jak opisuje, naśladują przykład Jezusa i świętego Jana Chrzciciela, one jako jedyne mogą zaintonować nową pieśń w raju (następuje tutaj znaczące porównanie do Ap 14,3–4). Dziewice stoją nawet ponad literą Prawa, by skuteczniej wypełniać idee doskonałości. Odnosząc się do kwestii monastycyzmu, Hildegarda podkreśla kilka współczesnych jej problemów. Uważa, bowiem, że jakkolwiek mnisi stoją ponad księżmi, jednak mogą zostać wyświęceni i nauczać, jeśli Kościół ich potrzebuje. Skoro Bóg bierze pod uwagę raczej intencje niż zewnętrzny wygląd mnicha i jego zwyczaje, nie powinno się ofiarowywać na oblatów dzieci bez ich własnej zgody. A mnisi odstępcy powinni być przyjmowani przez te same klasztory, które opuścili. Małżonkom nie wolno się rozdzielać i wstępować do zakonu, chyba że uczynią to oboje za wzajemną zgodą i porozumieniem.

Wprawdzie opinia Hildegardy dotycząca oblatów i jej widoma intencja są zgodne z duchem myśli dwunastowiecznej reformy Kościoła, to jednak wyraża ona kategorię sprzeciw wobec niektórych nowych podówczas działań i porządków. Uważając świętego Benedykta za *drugiego Mojżesza*, sprzeciwia się zdecydowanie różnorodności, nowinkarstwu i indywidual-

lizmowi. Oświadcza nawet, że Bóg będzie sędził nowatorów. Wierni powinni być *pokorni i zadowoleni z tego, co ustanowili dla nich* poprzednicy. Ten rodzaj pokory jest równoznaczny z konserwatyzmem; zdaniem Hildegardy, zmiana może wpływać jedynie z próżnego zarozumialstwa.

Ostatnia część wizji dotyczy najgorszego i niewybaczalnego grzechu przeciwko Duchowi Świętemu. Hildegarda określa to wykroczenie jako utratę nadziei w postaci ostatecznej zatwardziałości lub samobójstwa.

Wizja 7.

Jest to wizja Szatana, którą Hildegarda umieściła na końcu drugiej księgi, by nadać jej znaczenie osiowe. Opis szatańskich knowań i kuszenia kończy księgę podobnie jak obietnica anielskiego świata wieńczyła księgę pierwszą. Wizja końca Szatana poprzedza zwycięski dramat zamykający księgę trzecią².

Obrzydliwa, różnokolorowa poczwara – robak, czy też smok, symbolizuje wiele rodzajów wad, grzechów i knowań, którymi Samo Zło zwodzi ludzi. Podobnie jak w poprzedniej wizji Kościoła, Hildegarda dzieli chrześcijan wedle stopnia ich wiary i sprawiedliwości. Szatan zwodzi *ludzi* duchownych (mnichów i księży) w jeden sposób, a ludzi świeckich w inny, natomiast heretycy zostali przez niego zupełnie ogarnięci. Niektóre z grzechów, które mistyczka przytacza dalej, odnoszą się do herezji katarów. Jak to na przykład, że lżą sakramenty święte i księży, oraz że bezwstydnie podają się za chrześcijan. Inne oskarżenia o oddawanie czci diabłu, o ob-

.....
² Por. J. ŁUKASZEWSKA, *Ergo et nunc militemus – o trzynastej wizji z trzeciej księgi Scivias*.

sceniczne ofiary z nasienia ludzkiego, są starymi potwarzami rzuconymi na gnostyków, jak również chrześcijan, w czasach bezpośrednio poapostolskich. Siła Szatana wydaje się zupełnie zadziwiająca, nawet kiedy jest już związany mocnym łańcuchem, a święci tratuja go.

Interesujący fragment ilustracji stanowi dolna część drugiej miniatury, która przedstawia jarmark próżności, inspirowany być może Ap 13,17 i 18,11–17. W scenie tej namalowano ponurych i złowieszczych kupców w kapeluszach, jakie nosili średniowieczni Żydzi.

Księga trzecia: Cnoty i Historia Zbawienia.

Wizja 8.

Słup człowieczeństwa Zbawiciela. Ta ważna wizja obrazuje wcielenie, w którym miało miejsce pierwsze objawienie Cnót, to znaczy pierwszy element, w którym ludzkość nie jest w stanie współpracować z Bogiem.

Słup wyraźnie przypomina drabinę Jakubową, ale na miejscu aniołów, widzianych przez patriarchę, Hildegarda ujrzała *wszystkie Cnoty schodzące i wchodzące do Boga*. W wizji Cnoty zostały przedstawione jako młode dziewczyny noszące kamienie. Symbolizują one *uskrzydłone i świecące uczynki ludzkie, których dokonują ludzie, aby dostąpić zbawienia*. Cnoty schodzą do istot ludzkich dzięki człowieczeństwu Chrystusa i powracają do nieba dzięki Jego boskości.

Miniatura ukazuje wiele postaci na drodze do i z nieba. Wszystkie Cnoty przyodziane są w symboliczny sposób: noszą charakterystyczne dla każdej szaty i emblematy. Na szczycie drabiny stoi Łaska Boża, ubrana w szaty biskupie, by napominać i zachęcać wiernych.

Siedem najważniejszych Cnót (licząc od góry do dołu) to: Pokora, Miłosierdzie, Bojaźń Boża oraz Posłuszeństwo po prawej stronie, i Wiara, Nadzieja i Czystość po lewej. Pokora jest królową wszystkich Cnót, tak, jak to zostało przedstawione w *Ordo virtutum*, natomiast Miłosierdzie wygłasza najdłuższą mowę. Postać symbolizująca tę cnotę jest ubrana w szafirowo-błękitną szatę, związaną ze Słowem Bożym. Miłosierdzie zbliżone jest to Niego, podobnie jak Czystość do Dziewicy Maryi. Na drabinę pada cień Ducha Świętego i niewiasty oczekującej potomstwa – Niewinności. W wielu miejscach komentarza Hildegarda nawiązuje do wcześniejszych wizji (np. Bojaźń Boża pojawiła się po raz pierwszy w wizji I,1, a Nadzieja z jej krzyżem bardzo przypomina postać z wizji III,3).

Wyraźne nawiązanie do krzyża odnosi się do wizji I,4, gdyż Hildegarda zauważa, że słup Człowieczeństwa Zbawiciela stoi *w tym samym miejscu*, w którym ujrzała poprzednio promienistą, diamentową postać. Jednak postać była niezależna od symbolicznej budowli, zatem Hildegarda tłumaczy w komentarzu, że inna, *wewnętrzna geometria* przenika wszystkie jej wizje. Zarówno w jednym, jak i w drugim ujęciu omawiana postać symbolizuje wcielenie, jednak w wizji I,4 Hildegarda przedstawiła to jej znaczenie, dzięki któremu każda dusza wstępuje do swego ciała, kiedy powstaje ono w łonie matki. Teraz komentarz odnosi się do wyjątkowości dziewiczych Narodzin Chrystusa.

Najważniejsze pouczenia tej wizji dotyczą współdziałania z Bogiem. Hildegarda przypomina, że Bóg nie odmawia łaski nawet największym grzesznikom, ta jednak nie jest dana raz na zawsze; człowiek zawsze będzie miał wolne prawo do wybrania lub odrzucenia zbawienia. Najpierw Łaska przynosi grzeszni-

kowi samo-wiedzę, potem skruchę, wreszcie nadzieję i zmianę życia. Dyskurs dotyczący roli Cnót należy porównać z wcześniejszym nauczaniem o Wiedzy i Zazdrości Bożej. W długiej dygresji Hildegarda pokazuje analogię między siedmioma Cnotami i siedmioma darami Ducha Świętego (Iz 11,2).

Wizja 11.

Ostatnie dni i upadek Antychrysta. Wizja ta najwspanialej i najpiękniej ukazuje siłę proroctw Hildegardy. Jakkolwiek przypomina wcześniejsze apokaliptyczne scenariusze i wypowiedź, jednak tym razem wyobraźnia bardziej doskonale oddaje treść przepowiedni. Trzy główne zagadnienie, które porusza, to: pięć srogich epok, które dopiero nadejdą, losy Antychrysta oraz pogwałcenie Kościoła i jego triumf.

Lewy, górny fragment miniatury przedstawia pięć bestii symbolizujących przyszłe dzieje historii świata. Są to: ognisty pies, żółty lew, blady koń, czarna świnia i szary wilk. Każde z tych zwierząt oznacza charakter nikczemnych władców, którzy po kolei będą obejmować rządy. Wszystkie bestie pojawiają się na północy, gdyż należą do królestwa Szatana. Okres ich rządów nie został jasno sprecyzowany. Hildegarda ogłasza jedynie, że świat znajduje się w siódmym wieku, *zbliżając się do końca czasów*. To oczywiście popularna opinia i nie pozostaje w związku z owymi pięcioma bestiami. W szóstym okresie dziejów świata Chrystus został wcielony, tak samo, jak Adam, który powstał w szóstym dniu stwarzania. Siódmy wiek jest jak *sabbath*, który może trwać bardzo długo. Jedyne znaki apokaliptyczne stanowi to, że Hildegarda prorokuje. Wezwał ją do tego Bóg, ponieważ zwykle uznane autorytety osłabły i chorują, a porządek świata ukazuje znaki rozpadu.

Zbliżanie się Antychrysta przedstawiono w formie parodystyczno-antynomicznej – odwróconej sceny przyjścia Chrystusa. Zrodzony z nierządnic, która twierdzi, że jest dziewicą, zostanie w całości opanowany przez demona, wychodzącego z łona jego matki. Antychryst zostanie wciągnięty w magiczne sztuczki swej rodzicielki, a poprzez kłamliwe nauczanie i nieprawdziwe cuda, upozoruje nawet swoje zmartwychwstanie. I podobnie, jak w *Scivias* Hildegarda często naucza o dziewictwie Chrystusa, tak samo podkreśla nieumiarkowaną i nieprawą seksualność Antychrysta. Szatan jest nie tylko dzieckiem nierządu, ale sam odrzuci wstrzeźliwość i wszelkie inne formy zaparcia się siebie. W owym czasie końca dziejów powstaną przeciw niemu *dwaj świadkowie*, Enoch i Elias. Ich to właśnie Bóg zachował w niebie na czas ostateczny, jednak w końcu będą cierpieć męczeństwo za wiarę.

Najśmielszą część wizji stanowi fragment, w którym Hildegarda opisuje porwanie Kościoła i krwawe rany zadane mu przez Antychrysta. Rany te zostały namalowane w dolnej części miniatury. Intymne części Kościoła zostały teraz odsłonięte, na miejscu przyrodzenia pojawia się monstrualna i odrażająca głowa Antychrysta, gdyż ten jest zarazem synem i uwodzicielem Kościoła. Jako Szatan zwiódł Ewę, dlatego też synowie zatracenia starają się uwieść dziewicę Kościoła. Jednak Chrystusowa Oblubienica ukaże się w triumfie, chociaż bardzo potłuczona, zakrwawiona i uwiedziona przez szatańskie zasadzki. Po długotrwałych torturach i męczeństwie, zostanie uwolniona przez jej Oblubieńca (przedstawionego w prawym górnym rogu) i połączy się z nim w małżeństwie. Skatologia i eschatologia przenikają się, gdy Antychryst, skoro wszedł na szczyt wielkiej góry ekskrementów, spada w dół rażony grotem z wysoka.